

Mészáros Ádám
Uralom és uralkodók

Pokol Béla:
Globális uralmi rend,
Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.

Gondolatébresztő és értékes könyv sekélyes és bizonyíthatatlan végkövetkeztetéssel: zömében kritikai elméletek sajátos, kreatív módon felépített rendszeréből indulva sikerül eljutni a globalizációt bíráló szellemi áramlatok legfőlegzetőbb közhelyéig. A Polányiból, Luhmannból és Gramsciból felépített elegáns képet elcsúfítja a progresszivitástól mentes összeesküvés-elmélet díszlete.

Az elméleti felütés igen frappáns, bár a szerző korábbi műveihez képest nem tartalmaz túl sok újdonságot, s az elemzett problémákra is számos reflexió született (lásd például Gedeon Péter: Luhman és Polányi gazdaságfelfogása. Szociológiai Szemle, 1992/3). Egy globalizációs uralmi szerkezettel foglalkozó, empirikusnak ígérkező mű azonban ilyen bevezetéssel izgalmasnak ígérkezik. Jelen esetben Luhmann funkcionális alrendszereinek és Polányi kettős gazdaság tézisének összehangolása és továbbgondolása a kiindulópontja a globális uralmi rend magyarázatának. Egyetérthetünk azzal, hogy az urolom alapját a gazdasági erőforrások jelentik, csak hogy Pokol Béla szerint ma már a termelés erőforrásai helyett a pénztőke jut egyre nagyobb szerephez. Ezzel állítható párhuzamba Polányi szubsztantív és formális gazdaság megkülönböztetése. Marxot azon a ponton támadja, hogy a termelőtőke tulajdonosai helyett a banki-pénzpiaci mechanizmusokat domináló csoportok jutottak uralomra.

Luhmann elméletének értelmében a funkcionálisan szervezett és differenciálódott alrendszerek szervezik, végzik a társadalom különböző tevékenységeit, s ki lehet mutatni egyes funkcionális alrendszerek professzionalizálódását. Polányi gazdaságdefinícióit Luhmann funkcionális rendszereire alkalmazva (és végül Luhmann uralmi vonatkoztatásuktól megtisztított elméletének ellentmondva) azt láthatjuk, hogy a szubsztantív gazdaság csupán egy a társadalom sok alrendszere közül, míg a formális gazdaság, a piaci logika egyre több alrendszerre kiterjed. Az 1980-as évektől elsöprő mértékben kibontakozó neoliberális fordulat az állam gazdaságsszervező erejének viszszaesésével azt eredményezte, hogy az egyes

funkcionális területek egyre inkább a piaci logikának megfelelően szerveződnek, győz a formális gazdaság logikája. A „pénzhatalom” áthatja a társadalmat, demokratikus deficitet okoz. Kreatív, elegáns gondolatmenet, a kissé csapongó szerkezetű könyv ezen elméletekkel foglalkozó részei valóban értékesek. Igaza van abban, hogy nem lehet az egyes alrendszereket egyformának tekinteni, s a neoliberális ideológia térnyerése valóban magyarázható Luhmann–Polányi–Gramsci gondolataiból kiindulva. Azonban már itt is találhatunk néhány olyan jelet, amelyek mintha prekonceptcionálisan megalapoznák az újra és újra, az egyes fejezetekben egyre nagyobb hangsúllyal megjelenő empiriát, amely így sajnos, mint kifejezetten, csak torz tükör marad.

Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból különös jelentősége van, hogy Pokol Béla nem csupán a formális gazdaság győzelmét ragadja meg, hanem azt is állítja, hogy a legkonvertálhatóbb társadalmi erőforrást, a pénzt birtokló pénzügyi tőkéscsoport vált dominánssá, az ő befolyásuk érhető tetten a piaci logika mindenthatóvá válásának folyamatában: tehát aktorokat is beilleszt rendszerébe. Holott néhol elismeri a neoliberális eszmerendszer térnyerésének közgazdasági alapjait: „a pénzen keresztüli koordináció hatékonnyá teszi a legtöbb funkcionális szektoron belül kifejtett tevékenységet”.

A pénztőke érdekeinek megfelelően kialakított neoliberális világrend a pénztőkét kivonta a nemzetállami ellenőrzés (keynesi, jóléti, rajnai modellek, Bretton Woods-i szabályozás) alól, s a pénztőke így globális alapokon szerveződve tett szert jelenlegi uralmi pozíciójára. Hangsúlyosan támaszkodik a neogramsciánus irányzat tőkés rivalizálására, organikus értelmiségre, a történelmi blokk szerepére, hegemoniára vonatkozó megállapításaira. Szépen felépített rendszer, legtöbb gondolatával egyet is érthetünk. Igen, sokkal többet kellene a kissé elfeledett Gramscival és követőivel foglalkozni. Csak hogy minél több empirikus igazolást keres, minél több világgazdasági esemény kizárólagos okaként tüntetve fel egy-egy kiragadott gondolatot, annál inkább

belegabalyodik a félig bizonyított kapcsolati hálók és egymásnak feszülő érdekek rendszerébe.

A rivalizáló tőkéscsoportok (például az amerikai termelőtőke és pénztőke; német, francia, holland, illetve amerikai, angol, belga tőke) rivalizálásából az angolszász pénztőke került ki győztesen, uralmát az organikus értelmiség hitelesíti és mélyíti el, néha történelmi blokkot képezve sikerül elérni céljait (például az euró bevezetését), s a világ-szervezetek (IMF, WTO stb.) jelentik a hegemonia új formáit. Mindezt az ideológia terjesztéséért, az organikus értelmiség támogatásáért felelős, egyre nagyobb összegekkel rendelkező alapítványok is támogatják.

A fenti gondolatmenet, bár koherensnek tűnik, kérdésfelvetése is releváns, s alapvetően a felvetett kérdések egy része valóban válaszra vár, mégis támadható.

Pokol Béla célja a globalizáció uralmi dimenzióinak elemzése, s igen helyesen a gazdasági alapokra, gazdasági érdekekre vezeti vissza az uralom fogalmát. Csakhogy a közgazdaságtani mechanizmusok elemzése nélkül, pusztán egyes tőkéscsoportok szűk körű érdekének feltüntetni a 20. század gazdasági eseményeit nem lehet. Végzetes hiba túlbecsülni a tudatos cselekvés szerepét, nem lehet a gazdasági törvényszerűségeket minden esetben megszemélyesíteni. Léteztek és léteznek elitvezérelt változások, működtek és működnek történelmi blokkok, csakhogy az „érdekében állt”, a „jó hatással volt rá”, valamint a „befolyásolta” és az „irányította” fogalmak összecsúsztatása mentén megszűnt létezni a közgazdaságtan, elhalványodik a politikai gazdaságtanból a gazdaságtan. Kár, hiszen az uralmi dimenziók és az egyes elitcsoportok szerepének vizsgálata értékes gondolatokat vet fel, lehet és kell is mélyebben elemezni azt, amit kicsit homályosan „szuperstruktúrának”, „transznacionális kapitalizmusnak” neveztünk.

A marxi magyarázat szerint a profitráta a tőkés személyétől függetlenül esik. Sokkal inkább a tőke az úr, s nem maga a tőkés. Minél liberálisabb a világgazdaság, annál inkább igaz ez. A globalizációval nem az egyes tőkéscsoportok (mint elíttek, aktorok) uralma növekedett, hanem

csupán a tőke mozgástere; lehetőségeket teremtettek, ugyanakkor újabb frontokat nyitottak.

Igaza van Pokol Bélának abban, hogy győzedelmeskedni látszik a pénzügyi elitcsoport ideológiája, s ez segíti térnyerésüket, azonban ez több esetben épp a piaci szabályozás és a gazdasági mechanizmusok érvényesüléséhez vezet, amely viszont őket is versenyhelyzet elé állítja. A nyugati civilizációban szerveződött pénzügyi elit a részben saját maga teremtette világpiaci terepen is készülhet a délkelet-ázsiai kihívásra – nem huntigtoni értelemben.

Egyvalami biztos: nagy hiba volt nem meghúzni az elemzési keret korlátait, nem lehatárolni azt, meddig terjed az érvényesített érdek hatásköre, s hol kezdődnek azok a gazdasági törvényszerűségeket, amelyekben maguk a tőkésiek is mozognak, s amelyeket némiképp alakíthatnak ugyan, de nem tökéletes urai a rendszernek. Létezett történelmi blokk az euró létrehozásánál, és létezett amerikai pénzügyi érdek 1971-ben, de legalább ennyire létezett pénzpiac is. Világossá kellett volna tenni a határokat, s ebben az esetben nem hiányolhatnánk az események további okait. A mindent átfogó sejtetés helyett értéke-sebb lett volna egy korlátozott érvényű, de határozott elemzés.

Hosszúra vezet az a vita, hogy számít-e a kapitalisták arca és neve, van-e jó és rossz/rosszabb (a politikai korrektség jegyében néhány jelző törölhető) kapitalista. Pokol Béla, azáltal, hogy az uralmat elemzi, szükségszerűen megkülönbözteti egymástól az egyes tőkéscsoportokat. A komparatív gazdaságtan, az országok, régiók társadalmi-gazdasági rendszereinek elemzése (mellesleg sok esetben az egyes funkcionális alrendszerek összehasonlításával) már régen felvetette a jó-jobb, rossz-rosszabb kapitalista modell kérdését. Mészire vezet-e emellett a tőkéscsoportok megkülönböztetése? Léteznek egymással szembenálló tőkéscsoportok, elfogadhatjuk, hogy érdekeiken túl a gazdaságról alkotott elképzeléseik is különböznek. Csakhogy miként a francia vállalat jobban megtűri a szakszervezeteket franciaországi, mint indonéz leányvállalatánál, úgy válik jogossá

a kérdés: van-e értelme tőkés és tőkés között különbséget tenni? Marxból kevés volt csak egy csipetnyit felhasználni, s szégyenlősen félrevonulni azzal, hogy Marx csupán a termelőtőkéről írt, s közben a könyvet jórészt marxi alapokon álló szerzők műveire építeni. Pedig a tőkeológia tőkeológia, akárhogy is csavarjuk, és akárhogy is személyesítjük meg. A kapitalizmus, immanens tulajdonságai révén, ha kitérőkkel is, de mindenképpen egyre több eszközt és piacot, liberalizációt és mindenre kiterjedő terepet igényelt volna, s ugyanehhez az állapothoz vezetett volna. A termelőtőke is csak addig (volt néha) protekcionista, amíg pillanatnyi érdekei így kívánták. Pokol Béla szerint a termelőtőkét legyőzi a banktőke, a nemzeti kapitalistát a globális szinten szerveződött angolszász kapitalista.

A banktőke és a termelőtőke ilyen éles megkülönböztetését nem érzem bizonyíthatónak. Elemző legyen a talpán, akinek valóban elhisszük, hogy a „J. P. Morgan Bankház szinte teljes egyeduralmát hozták létre a globális tőkecsoportok frontján”. Ehhez képest a J. P. Morgan 2007 júniusában piaci érték alapján az 5. legnagyobb bank a világon, és bár az első három helyet angolszász bankok foglalják el, épp a kínai ICBC előzi meg, mintegy 40 milliárd dollárral...

Nagyon-nagyon keveset tudunk valójában a tőkecsoportok kapcsolati hálójáról, a tőkecsoportok viszonyáról, a termelőtőke és a pénzügyi tőke helyzetéről. Tulajdonosi összefonódás, piaci kapcsolat, részben közös érdekek azonban éppúgy jellemzők rájuk, mint a bemutatott imperialista harc. Az alapítványok, a bankok, a formális és informális csoportok szerepe mellett elsikkad a mai világgazdaság legbefolyásosabb (és épp ezért a globalizációellenes, illetve globalizációkritikus mozgalmaknak leginkább célkeresztjében levő) WTO, ahol azért nagyrészt a termelőtőke (nemzeti és transznacionális tőke) képviselői egyeztetnek, harcolnak (az EU Közös Agrárpolitikája mellett vagy ellen), kötnek koalíciókat (mint a fejlődő G21-ek). Világosan láthatók ezek a törésvonalak is, s éppoly fontosak lennének, hiszen itt is világos érdek vezérli a szereplőket, s az uralmi dimenziók

itt is megnyilvánulnak. A banktőke uralma demokratikus deficitet alakít ki? És Susan George nem épp a WTO demokratikus deficitjéről írt? A transznacionális vállalatokról szinte szó sem esik, és bár a bankok, de főként a pénzügyi befektetők, befektetési alapok tulajdonosi hányada a tőkepiaci liberalizációval növekedett, minden pénzügyi buborék ellenére sem állítható, hogy a pénzügyi szektor győzött volna a reálgazdasági szereplők felett. Artner Annamária, Rozsnyai Ervin, Farkas Péter itthon közismert elemzései is a banktőke és az ipari tőke összeolvadásáról szólnak, semmint előbbi győzelméről.

Feltételelesen elfogadva az angolszász pénzügyi tőke győzelmét, következik-e ebből a termelőtőke, a nemzeti kapitalista, kontinentális (német-francia) elit erkölcsi fölénye? Pusztán azért, mert a kelet-európai rendszerváltást és gazdasági átalakulást másként képzelték? Vagy mert a banktőke állítólag az amerikai és később a világszintű emberi jogi mozgalmakat is csupán érdekből támogatta?

Ezzel az emocionális különbségtétellel szinte már korteni világban érezhetjük magunkat a gonosz multi és a helyi etikus nemzeti vállalat egyenlőtlen és erkölcsileg is egyértelmű harcában. Pillanatnyi érdekből és szimpátiából lehet támogatni bizonyos tőkecsoportok elképzelését, azonban azzal, hogy az egyiket nyilvánvalóan jobbnak gondoljuk a másiknál, sajnáljuk a legyőzöttet, a lehető legsúlyosabb hibát követjük el: megszűnik a kritikaiság, eltűnik a progresszió lehetősége. A kapitalizmus kritikájának nem csak a kapitalizmus gazdasági mechanizmusait kell figyelembe vennie, hanem azt is, hogy mégiscsak kapitalizmusról van szó, ahol elsősorban tőkeérdek létezik, még ha a tőkésék érdeke néhány kérdésben különbözik is.

Nehéz lehet egyszerre marxistának („a félretolt marxi tézisek igazságát részben elismerjem” – 1. old.), liberálisnak („spontán piaci önszabályozás nélkül egy szint fölött továbbvinni a termelés fejlődését, lehetetlen” – 10. old.) és globalizációellenesnek lenni. Ha a felhasznált kiváló elméleti keret hatáskörét nem határozzuk

meg, közgazdaságtan nélkül elemzünk világgazdasági folyamatokat, az érdekcsoportok és az uralom térképeit erőltetett és mindenre kiterjedő módon vázoljuk fel, elhomályosítjuk a könyv legnagyobb erényét: a funkcionista elmélet kritikai alkalmazásának lehetőségét, Gramsci időszerű felelevenítését, a létező és uralmi dimenziók feltárását.

Kik uralják a világot? A legutolsó fejezetben elemzett alapítványok? Nem ez a fő kérdés. Igen, az organikus értelmiséget támogatják, s a korszakot alakításához, a döntések legitímálásához, az

érdekek elfedéséhez szükség van rájuk. Viszont nem csupán az uralom és a hatalmi összefonódások a lényegesek, nem lehet ez az egyetlen magyarázó érv. Nem szabad rátérnünk az összeesküvés-elméletek kiindulópontjára! Hiszen így bizonyos csoportokat teszünk szinte egyszemélyi felelőssé ahelyett, hogy a globális kapitalizmus fő mozgatórugóit feltárnánk. Így nem gyakorolhatunk konstruktív kritikát, legyőzhetetlen, viszont megszemélyesített ellenséget látunk, de a legfontosabbat, a kapitalizmus alapjait érintetlenül hagyjuk.